

TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASINDA GÜVENLİKLEŞTİRMEDE GÜVENLİKSİZLEŞTİRMEYE

Nursena YAŞAR

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özen ÖZLEM ÖZCAN

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş

Modern dünyada uluslararası problemleri iç problemlerden, bölgesel problemleri küresel problemlerden ayırt etmek zorlaşmıştır. Türkiye ve İran’ın yer aldığı coğrafya küresel sıcak noktalardan biri olarak varsayılmaktadır. Bunun altında yatan nedenlerden biri güvenlik kavramının küresel dünyada kapsamının değişmesi ve genişlemesidir. Soğuk savaşın bitmesi, BRICS gibi grupların çıkması ve benzeri sistem değişiklikleri Türkiye’de ekonomik ve siyasal değişikliklere eklenerek yeni bir dış politika geliştirmesine sebep olmuştur.

2002 Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetimi ile birlikte özellikle Batı medyasında Türkiye’de İslam’a yönelik bir eksen kayması yaşandığı söylemlerine sıkça yer verilmiştir. Bu söylemde Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinin ciddi şekilde bozulması, Hamas, Suriye, İran ve Lübnan ile diplomatik yaklaşması, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi oylamasında İran aleyhine oy kullanmayı kabul etmemesi gibi nedenler yer almaktadır. Orta Doğu coğrafyasına yakın demokratik, Müslüman, ekonomisi gelişen bir ülke olarak kayda geçen Türkiye; Arap Baharı ile birlikte model ülke statüsüne bürünmüş ve bu söylemde de Stratejik Derinlik tezinin katkısıyla bölgesel güç iddiası şekillenmeye başlamıştır.

Türkiye ve İran ilişkileri 1990’lı yıllarda ideolojik kökenli daima var olan bir kriz boyutuyla süregelmektedir. İki ülkenin de kendi kamuoylarında ortaya çıkan resmi ideolojinin zayıflaması sorununu çözmeye birbirlerine izledikleri güvenleştirme politikaları birer araç olmuştur. Türkiye’de ki politik değişim, İran’da ılımlı kanat ve ekonomik işbirliği arttıkça ilişkilerde istikrarlı bir çizgiye dönüşüm yaşanmıştır.

Anarşik devletler sistemi olarak ele alabileceğimiz uluslararası sistemde bölgesel güçler olarak kayda geçen Türkiye ve İran ilişkilerinde 2000’li yıllarda ciddi bir değişiklik olmuş, İran’a yönelik güvenlik söyleminin etkisi azalmış, ilişkilerde bir uzlaşma dönemine geçilmiştir. Türkiye ve İran ilişkilerindeki böylesine bir değişimin güveniksizleştirme söylemleri ile analizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. 2000 sonrası dönemde Türk dış politikasında izlenen yumuşama stratejilerinin söylemlere nasıl yansıtıldığı temel araştırma sorusudur.

Güvenlik Anlayışı, Kopenhag Okulu, Güvenleştirme, Güveniksizleştirme

Güvenlik kavramsal olarak zayıf ama siyaseten güçlü bir kavramdır. Üzerinde uzlaşmış bir tanım yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada da mutlak bir tanımlamadan kaçınılmıştır ama daha iyi anlaşılabilmesi için Kopenhag Okulunun teorisyenlerinden Weaver’ın deyişiyle; ‘Güvenlik bir söz eylemi olarak görülebilir. Güvenlik diyerek bir devlet temsilcisi özel bir durumu belirli bir alana aktarmaktadır.’ A. Wolfers’in yorumu ise; ‘Güvenlik, nesnel anlamda kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin yokluğudur. Özne anlamdaysa bu değerlere saldırı olması korkularının yokluğunun ölçütüdür.’ Şu bir gerçektir ki güvenlik hiçbir birey için tam olamaz, genel güvenliğin imkansızlığı da analizi özel tehditlere götürür. Devlet bireyden daha büyük, karmaşık ve biçimsizdir. Haliyle tehditler ve güvenlik zaafı karşılarında bireylere göre daha zayıftır. Türkiye gibi jeopolitik öneme sahip bir ülke, diğer devletler için önemli olabilecek özelliklere sahip olduğundan zayıflıklara dışarıdan gelebilecek baskı ihtimali yüksektir. Devletler bu kendi güvensizliklerini zafiyetlerini azaltma veya tehditleri engelleme ya da azaltma yolu ile aşabilirler.¹

Devletler için ulusal güvenliğin konu aralığı büyüktür. Meşru bir ulusal güvenlik gündemini genel hatlarıyla anlamak için; askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal, ekolojik sektörlerin analiz edilmesi gerekmektedir. Askeri tehditler ulusal güvenlik endişelerinin geleneksel özünde yer tutmaktadır. Askeri eylem genelde devletin tüm bileşenlerini tehdit eder. Askeri hareketler yalnızca devletin temel savunma işlevlerinin merkezine vurmaz aynı zamanda sosyal ve bireysel çıkarların her kademesine baştan aşağı zarar verir ve kalıcıdır. Güç kullanımını içerdiği için özel bir kategoriye işaret eder. Neredeyse bütün devletler askeri güçlerini tehditlere karşı kullanırlar. Siyasi tehditler devletin örgütsel istikrarını hedefler, yönetime baskı yapmaktan, hükümet devirmeye ... kadar birçok siyasi dokunuş askeri bir saldırıdan önce zayıflatmaya yönelik uygulanabilir. Toplumsal tehditler, ulusal kimliğe dönük saldırılar anlamına gelir ve Nazi Almanya'sının Slav ülkelerine yönelttiği tehdit ile örnekleyebiliriz. Ekonomik tehdit; ekonomideki aktörlerin risk, saldırgan rekabet ve bilinmezlik içinde olmasıdır. Unutulmamalıdır ki ulusal ekonomi bir anlamda devletin fiziksel temelini bir parçasıdır. Her ne kadar gelişigüzel görölse de ekolojik tehditlerde devletin fiziksel temeline zarar verir.ⁱⁱ

Güvenikleştirme, bir sorunu varoluşsal bir tehdit olarak sunmak, acil durum önlemleri almak ve normal siyasi prosedür sınırları dışındaki eylemleri haklı çıkarmak anlamına gelir. Güvenikleştirme dil yoluyla yapılan öznelarası bir eylemdir. Güvenikleştirici aktör, olağanüstü araçlar, acil durum önlemleri ve normal siyasi koşullar dışındaki diğer eylemlerin kullanılmasını gerektiren bir güvenlik tehdidi olduğunu sunarsa bu güvenlik sorunu/tehdidi olarak görölmeye başlar. Güvenikleştirme, meşru sayılmayan politik bir eylemin meşrulaştırılması için uygulanır. Güvenikleştirme sürecinde, güvenikleştirici aktörün iddiası, olağanüstü önlemlerin kullanılması gereken diğerlerinden önce bunun bir zorunluluk olduğudur. Bu nedenle, normal politikadan istisnai politikaya geçilmesi önerilir ve izleyiciler tarafından normal zamanlarda kabul edilmeyecek yöntemler ortaya çıkan tehlide bir cevap olarak meşru hale getirilmektedir.ⁱⁱⁱ En bilindik örneği ile Bush'un teröre karşı ön savaş politikasıyla Irak'a yapılacak saldırının meşrulaştırılmasıdır. Aynı şekilde göçü tehdit olarak niteleyen politikacıların Avrupa'da seçilmesini de örnek verebiliriz. Güveniksizleştirme de sorunların varoluşsal tehditlerden normal politikaya dönmesidir. Güveniksizleştirmede problem hakkında söz edimi yapılmayarak o problem yetkisizleştirilir. Güvenlik tehdidinin güvenceye alınmaması için iki temel olasılık vardır. İlk olarak, her iki taraf da farklı kimlikleri olduğunu kabul edebilir ve bu farklılıkla yaşamayı öğrenebilir. İkincisi, taraflardan biri kimliğini farklı bir şekilde tanımlamaya başlayabilir, kendiliğinden değişim ve yakınlaşma olabilir. Güvenikleştirmede de güveniksizleştirmede de bir güvenlik sorunu vardır. Güvenikleştirme, bir tehdit ve bu tehlide bir yanıt olduğu anlamına gelir. Güveniksizleştirme ise bir güvenlik sorunu (veya tehdidi) mevcut olmasına rağmen yanıt alınmaması durumudur. Güveniksizleştirmenin iki olası yolu vardır, izleyicinin tehdidin doğasını algılayışının olumlu bir şekilde değişmesi ya da tehdit imajını kaybederek niteliksel bir değişim geçirmesidir.^{iv}

Bir tehdidin ulusal güvenlik konusu haline gelmesi temelde devletin onu nasıl gördüğüne göre şekillenir. Bir tehdidin yoğunluğunu etkileyen ana etkenler; kimliğinin özelliği, mekan ve zamandaki yakınlığı, gerçeğe dönüşme ihtimali, sonuçlarının ağırlığı ve tehdit algısının güçlenip-güçlenmediğidir. Bir devletin ulusal güvenliği o devletin içinde yer aldığı güvenlik karşılıklı bağımlılığının yapısı anlaşılmadan açıklanamaz. İran ve Türkiye bölgesel ilişkilerine güvenlik perspektifinden baktığımızda Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri etkilerini de analiz etmemiz gerekmektedir çünkü bu devletlerle olan ilişkiler hep birbirinin türevi şeklindedir. Bölgesel ilişkiler tarihsel olarak güçlüdür ve devletleri birbirine bağlayan gerginlik zincirleri mevcuttur ama bu devletler birbirilerini bir anda bir ittifakta da bulabilirler. Siyasi ve askeri tehditler yakın mesafede olduğu zaman daha güçlü hissedilmektedir. Bölgesel güvenlikte güç ilişkilerindeki temel unsurlar, sınır anlaşmazlıkları, etnik kökenli nüfus çıkarları, ideolojik ittifaklar, süregelen tarihsel bağlardır. Türkiye ve İran da Orta Doğu bölgesel güvenlik kompleksinde yer alan iki ana aktördür.^v

Türkiye'de Güvenlik Anlayışının Dönüşümü ve Güveniksizleştirme

2000'li yıllarda Türkiye için önemli dış politika aktörlerinden olan A. Davutoğlu dış politikada yeni bir sürece yönelerek, komşuların Türkiye'ye yabancılaşmasına son vermeyi amaçlamıştır. Özellikle Orta Doğu bölgesine yönelik olumsuz imajların ve önyargıların silinmesi ile Türkiye'nin dış politikasının içerdeki değerlendirmelerin yarattığı kısıtlardan tamamen kurtulabileceğini iddia etmiştir. Yeni dış

politika araçlarından biri olarak sunulan proaktif dış politika ile öncelikle komşularla sıfır sorun anlayışına dayanan bir ilişkinin sağlanması, ardından da maksimum işbirliği aşamasına geçilmesi hedeflenmiştir. Türkiye'nin temelinde yer alan tarihsel miras ve coğrafi konum gibi faktörler güvenlik stratejilerinde olumlu konumda bulunmaya başlamıştır. Yani coğrafi konum neticesinde çevreden korunma değil çevre ile birlikte işbirliği ve istikrar sağlanmasına odaklanılmıştır. Bu süreç, ulusal güvenlik stratejilerini yeniden şekillendirerek dış politikada güveniksizleştirme sürecinin başlamasında etkili olmuştur. Bu güveniksizleştirme ve demokratikleşme sürecinin içinde, önceden güvenlikleştirilen ve dramatize edilen bazı meseleler, normal siyasi meseleler olarak algılanmaya başlamıştır. Böylece siyaset oluşturma süreci düşünsel engellerden kurtarılarak bölgesel siyasette dış politika davranışlarının esnekliği ve dış politika yapılarının hareket kabiliyeti alanlarında önemli bir ilerleme gerçekleşmiştir.^{vi}

Yasalarda yapılan değişikliklerle yapısal dönüşümlerin sağlanması sonucu ordunun siyaset üzerinde etki kurmasını sağlayan araçlar ortadan kaldırılmakla birlikte, bu süreçte ordunun kendisi de dış politika konusunda kamusal söylemler açısından daha az görülür olmuş ve siyasete dâhil olmama konusunda giderek daha dikkatli davranmaya başlamıştır. Ordunun davranışlarındaki bu değişikliğin nedenleri; cumhuriyetin ilanından itibaren kendini modernleştirici aktör olarak konumlandıran ordu, günümüzde sivil üstünlüğünü ima eden demokrasinin modernleşmeden ayrı tutulamayacağına bilincine varmış olmasıdır. Ayrıca, ordunun siyasete müdahalesi gündeme geldikçe ve gerek medyada gerek akademisyenler tarafından bu konu tartışıldıkça ordunun prestiji azalmıştır.^{vii}

Tehdidin boyutunun değişmesi ile birlikte tehditlerden kurtulmanın bir yolu da kimlik bilincini dönüştürerek tehdit olarak kabul edilen durumların güveniksizleştirilmesi yani tehdit olarak varsayılmamasıdır. Bir tarafın değişimi, karşı tarafın da tehdit algılarını değiştirmekte, böylelikle de çözülmez zannedilen sorunlar kısmen bertaraf edilebilmektedir. Söylemin dönüştürücü gücü, kaba kuvvetin yok edemediği husumetleri bitirebilir güçtedir.^{viii}

Bununla birlikte, aslında bu güveniksizleştirme süreci, topyekûn bir güveniksizleştirmeden ziyade, belli bazı konuların tartışmaya açılarak güveniksizleştirilmeye çalışıldığı bir ortamın oluştuğuna işaret etmektedir. Yani çeşitli iç ve dış faktörler bir araya gelerek, güveniksizleştirmeye olanak sağlayan bir çevre üretmişlerdir. Bu imkân sayesinde de güvenlikleştirilmeleri nedeniyle uzun süredir Türk dış politikasını meşgul eden bazı sorunlara, siyasi ortamda ve siyaset araçları kullanılarak çözüm bulunmaya çalışılmıştır. ABD'nin 2003'te Irak'a karşı başlattığı müdahaleye Türkiye'nin destek verip vermemesi konusu, Kıbrıs sorununun çözülmesi yönünde atılan adımlar, İran ve Suriye ile ilişkilerin iyileştirilmesi, Rusya'ya ve Ermenistan'a yönelik başlatılan açılımlar gibi dış politika konuları, hep bu güveniksizleştirme ortamının politikalarıdır. Bunu 2005 yılı Milli Güvenlik Siyaset Belgesi dış tehdit sıralamasında İran başta yer alırken 2010 yılı belgesinde Türkiye'nin hiçbir komşusunun tehdit olarak yer almayışı ile örneklendirebiliriz. 1990'larda zirveye çıkan güvenlikleştirilmiş dış politika anlayışı ile zarar gören komşu ülkelerle ilişkiler, günümüzde güveniksizleştirme süreci ile değerlendirilmektedir.^{ix}

Güvenlikleştirme sürecinin olumsuz sonuçlanmasının nedenlerinden biri de güveniksizleştirmeye uygun ortama rağmen etkide bulunan aktörlerin söylemsel pratiklerde sorunlu nitelik taşımasıdır. Dış politikanın oluşturulması ve uygulanması süreçlerinin daha demokratik, daha tartışmaya açık hâle gelmesiyle birlikte bazı aktörler güvenlikleştirici söylemlerde bulunmaktadır. Bu aktörler kilit nitelik taşımasına rağmen Kopenhag Okulu teorisyenlerine göre; güvenlikleştirici söylemin, alımlayıcı kitle tarafından kabul görmesi ile başarılı bir güvenlikleştirme gerçekleştirilmesi için, bu söylemde bulunan aktörün bu konuda yetkili olması elzem değildir. Yetkili olma, sadece güvenlikleştirici söylemin başarıya ulaşma şansını artırmaktadır. Mevcut Türk dış politikasındaki genel anlayış ya da eğilim güveniksizleştirmeye dayanıyor olsa da belli konularda güvenlikleştirilmiş olan zihniyetin bu süreci sekteye uğratmakta olduğu iddia edilebilir.^x

Türkiye-İran İlişkileri Genel Hatları

Türk-İran ilişkileri, eski Osmanlı-Fars rekabetleri etrafında gelişen ilişkiler olmasına rağmen, 1648'den sonra istikrar kazanmıştır. Farklı mezheplerden komşu ülkeler olarak, İslam dünyasının liderliği için rekabet etmişlerdir. Bu rekabet 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ve 1924'te iktidara gelen İran'daki Pehlevi hanedanının kurulmasıyla birlikte değişmiştir. Türkiye, iç ve dış politika hedeflerini tamamen farklı bir kimliği benimseyerek değiştirmiştir. Yeni laikleşme, demokratikleşme ve Batılılaşma

politikasını benimseyen Türkiye, dini ve bölgesel talepleri terk etmiştir. Ayrıca, komşularıyla dostane (veya en azından tarafsız) ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Böylece, İran İslam Devrimi'ne kadar Türkiye, İran'la neredeyse sıkıntısız ilişkiler kurmuştur. Aynı şekilde İran Şah rejiminde de Batı ile iyi ilişkiler vardı ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan benzer politikalar izledi.^{xi}

İran İslam devriminden iki gün sonra yeni İran rejimini tanıyan Türkiye'nin bu hareketinin altında İran'ın Sovyetler ile yakınlaşmasını önlemek, iç kargaşaya düşerek bölünmesini engellemek, bu iç kargaşadaki otorite boşluğunda Kürt hareketinin güçlenmesini engellemek ve kötü durumda olan ekonomisine destek bulmak gibi nedenler yatmaktadır. Bu sebeple laik ve Batı müttefiki Türkiye ile İran İslam rejimi arasındaki ilişki beklenildiğinden güzel başlamıştır. ABD'nin İran ambargosu esnasında Türkiye ambargoya dahil olmayı reddetmiş ve ABD'nin İran'a askeri müdahale için Türk üslerini kullanamayacağını belirtmiştir. Türkiye İran ilişkilerinde bu olumlu hareketlerin yanı sıra Kuzey Irak, Kürtler, PKK, devrim ihracı gibi başlıklar da söz konusudur. Bölgesel güç iddiasındaki iki devlette komşu ülkelerle ilişkilerinde kültürel olarak birbirileri ile rekabet etmekte, ekonomik, askeri açıdan işbirliğini öne çıkarmaktadırlar.^{xii}

Süreklilik ve değişimler içeren Türk-İran ilişkileri, liderler, rejimler, ideolojiler ötesinde tarihi, coğrafi, stratejik ve kültürel öğelerle örülmüş karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Türk-İran ilişkilerinin iktisadi alanda uzlaşma boyutu diğer alanlarda rekabet boyutu taşıdığı gözlenmektedir. Türkiye ve İran'ın ABD ve RF ile ilişkileri de ikili ilişkileri her dönemde doğrudan etkilemektedir.^{xiii}

Sistem bazında analiz ettiğimizde Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusu, ABD ile olan ilişkileri belirli dış politika davranışlarını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan hükümet değişiklikleri, iç güvenlik kaygıları ve siyasi kültür, ulusal kimlik, tarih ve ideoloji gibi yapısal faktörler, Türkiye'nin İran'a yönelik politika tercihlerini etkilemektedir. Türkiye birden fazla bölgesel kimliğe sahiptir ve bu nedenle de entegre ve çok boyutlu bir dış politika izleyebilme yeterliliğine sahiptir.^{xiv}

Orta Doğu dünyanın en kötü şöhretli bölgesel çatışmalarından bazılarında sahne olmuştur. Şah döneminde İran, İran ile Irak arasındaki Şattülarap su yolunun tamamı üzerinde hak iddia etmiş ve 1979 da İran İslam Devrimi neticesinde Şahın devrilmesiyle ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Irak saldırı için uygun bir zaman yakaladığı düşüncesine kapılmıştır. Ama tersine Irak'ın saldırısı İranlıların birleşmesine sebep olmuştur. Sonuçta kökü dine, milliyetçiliğe ve ihtirasa dayalı yanlış hesaplarla başlayan bir savaş, güç dengesi kaygılarıyla büyüyerek neredeyse on yıl süren inatçı bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu savaşta mağdur konumunda olan İran, bugün komşuları tarafından saldırgan olması dolayısıyla endişe edilmekte, bölge hegemonu olma amacından kaygı duyulmaktadır. İran 77 milyon üzerinde nüfusu, Suudi Arabistan sonra bölgedeki en büyük kara kütlesi ile doğal olarak önemli bir ülkedir. Basra Körfezi'nin stratejik bir konumuna sahiptir ve körfezi kullanan tüm taşıtların geçmek zorunda olduğu Hürmüz Boğazı'na sahiptir. Kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünyada üçüncü sıradadır. Güçlü bir balistik füze programı vardır. İran'ın bu sert gücünün büyümesi ülkeye yönelik endişeleri arttırmaktadır.^{xv}

Türkiye'nin İran Politikalarında Yumuşama: Güveniksizleştirme Süreci

1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Körfez Savaşı'nın sona ermesini izleyen jeopolitik gelişmelerle Türkiye-İran ilişkileri çelişkili bir atmosfere bürünmüştür. Bu dönemde Irak, Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde Türkiye-İran rekabeti patlak vermiştir. İran'ın bu dönemde tehdit olarak sunulmasında iç faktörlerde etkili olmuştur. Dönemin Türkiye için en çok güvenikleştirici aktörü sayılan Ordu; Türkiye'de Refah Partisi gibi bir oluşumun iktidara yükselmesinden rahatsız olmuş; 1989-2002 yılları arası siyasi elitlerin söylemlerinde İran ve İslam kelimeleri 130 kez tehdit olarak sunulmuştur.^{xvi}

2002'de İslamcı kökleri olan birçok siyasetçiyi toplayan muhafazakar bir partinin başa gelmesiyle Türkiye'de İran'a yönelik yabancılaşma çizgisinden geri dönüldü. Türkiye-İran yakınlaşmasının en önemli nedeninin ulusal çıkarların yakınlaşması olduğu söylenebilir. Türkiye'nin İran politikasını ekonomik ve politik ilişkiler olmak üzere iki kategori altında analiz ettiğimizde; en önemli siyasi yakınlaşma alanları terör, bölgesel politikalar, rejim sorunlarının üstesinden gelme ve İran nükleer krizine karşı işbirliği yapmaktır. İslamcılar, Kürt milliyetçiliğinin büyük bir sorun olduğuna ve bu

sorunun daha dindar kapsamlı bir politika uygulayarak çözülebileceğine inanıyorlardı, bu yüzden İran'ın PKK'ya verdiği desteği görmezden geldiler ve Türk İslamcılarını, siyasal İslam ideolojisinin, Türkiye-İran ilişkilerinin sorunlarını ve daha genel olarak Müslüman dünyasındaki sorunları çözmek için ortak bir zemin görevi gören bir üst-kimlik oluşturduğuna inandıkları için yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardır.^{xvii}

Değişen tehdit algılarının seçkin söylemdeki yansımaları her iki tarafın da yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle politik söylem, İran'ın olumlu algılarını oluşturmak için bir araç olarak kullanılmıştır ve halkı, Türkiye'nin siyasi davranışındaki bu tür bir değişimin, gücünü ve itibarını uluslararası olarak arttırması ve pekiştirmesi için gerekli olduğuna ikna etmiştir. 2000'li yılların sonunda, sadece politika yapımcılar değil, halkın da eski düşmanla dostça ilişkiler kurduğu ortaya çıkmıştır. Enerji, ticaret ve güvenlik anlaşmaları imzalamış olan Türkiye-İran ilişkilerinde ideolojik farklılıkları görmezden gelen artan ekonomik ve siyasi işbirliği yürütülmüştür. Tahran PKK ve PJAK'a karşı hareket etmiş ve PKK ile mücadelede Türkiye'ye destek vermiştir. Sonrasında ise Türkiye, enerji arz güvenliğini çeşitlendirmek istemiş ve İran'ı bir enerji ortağı olarak görmüştür; İran da bu ortaklığı desteklemiştir. Ekonomik işbirliği hem İran hem de Türkiye için faydalı olmuştur.^{xviii}

Dış politikayı inşacı bir yaklaşımla analiz ettiğimizde ulusal çıkarların ardından Türkiye-İran ilişkilerinin iyileşmesini Türkiye'de İslam odaklı bir hükümetin seçilmesiyle bağdaştırabiliriz. Ortak İslam kimliği dış politika yapımcıları arasındaki güvensizliğin giderilmesine, AKP üyelerinin derin köklü dini kimliği, İran İslam rejimine karşı önyargıları ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur. Çevre güçlerinin iç reformlara verdiği destek yalnızca AKP'ye olan desteği arttırmakla kalmamış, aynı zamanda ordunun siyasi etkisini de azaltmıştır. Kamu desteğinin azaldığının bilincinde olan laik elit, İslam yanlısı söylem ve hükümetin tutumlarından memnuniyetsizliğine rağmen, dolaylı yoldan tepkilerini göstermeyi tercih etmiştir.^{xix}

AB'nin Türkiye için tek alternatif olmadığı ve dünya siyasetinde daha güçlü olmak istiyorsa Türkiye'nin daha fazla Rusya ve İran ile işbirliği yapması gerektiğini vurgulayan AKP'li yöneticilere yönelik en önemli endişe, dış politika hedeflerinde böyle bir değişikliğin Türkiye'nin milli çıkarlarını tehlikeye sokacak olan ABD tarafından memnuniyetle karşılanmaması olmuştur. İran'la yakınlaşmanın Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerine zarar verebileceği korkusu Türkiye'yi İran'a daha da yaklaşmaya zorlamıştır. Bu nedenle, 2000'li yılların başında, Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile bağlarını güçlendirmeyi amaçladığı zaman, Batı ve Doğu ile ilişkileri dengelemek için maliyet-kazanç hesaplamaları yapmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, yapısal kısıtlamaların Türk Dış Politikasına etkisi, özellikle de halk desteğinin bir sonucu olarak AKP'ye olan özgüvenin artması nedeniyle azalmıştır. Batı açısından bakıldığında, Haziran 2006'da dönemin Cumhurbaşkanı Gül, Tahran'ı ziyaret etmiş ve ertesi ay ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın Türkiye'nin nükleer meselesinde arabuluculuk rolüne övgüde bulunduğu Washington'a gitmiştir. ABD, İran'ın nükleer programı konusunda Türkiye'nin İran ile Batı arasında arabuluculuk yapma rolünü desteklemeye devam etmiştir.

Türkiye'nin İran'a yapacağı yaptırımların sürekli olarak reddedilmesi Batı'dan gelen eleştiriyi artırmış ve Erdoğan yönetiminin duruşu; ABD ve İsrail'in İsrail'e karşı varoluşsal bir tehdit oluşturabilecek haydut bir rejimin nükleerleştirilmesini önleme politikalarıyla çelişmiştir. ABD'den gelen bu eleştirilere rağmen, Türk hükümetinin katı söylemleri pek değişmemiştir. Erdoğan'ın yanıtı ise sert olmuştur; *'İran ile ilişkilerimizi asla kesmeyeceğiz. Hiç kimse politikamızı tanımlayamaz. Türkiye bir aşiret devleti değil. Türkiye harika bir geçmişi olan güçlü bir ülkedir. Bu nedenle kaderimize karar veriyoruz, kararlarımızı alıyoruz. Kiminle konuşacağımızı, kiminle konuşmayacağımızı kimse belirleyemez.'*^{xx}

2004'teki D-8 Zirvesi'nde eski İran Devlet Başkanı Khatemi, Türkiye ile İran'ın aynı bölgesel güvenlik kaygılarını paylaştığını belirterek, *'Türkiye'nin güvenliği İran'ın güvenliği anlamına geliyor'* demiştir. Benzer şekilde Ankara'daki bir basın toplantısında, İran Dışişleri Bakanı Muttaki *'Türkiye'ye yönelik tehditleri İran'a karşı bir tehdit olarak görüyoruz'* demiştir. Davutoğlu, tarihi ve coğrafi özelliklerin önemini savunmakta ve bu yumuşak güç varlıklarının önemini göstermek için söylemsel uygulamalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Erdoğan'ın bir konuşması, AKP'nin Orta Doğu'daki Doğu ülkeleriyle olan bağlarını bu söylemsel unsur ile nasıl arttırmayı hedeflediğini göstermektedir; *'Bu geniş bölgede farklı dilleri konuşmamıza rağmen, bir geçmişimiz, bir kültürümüz ve benzer değerlerimiz*

olduğunu unutmamalıyız. Birlikte tarihe şekil verdik. Geleceğe tamamen şekil vereceğimizden emin olun. Biz mahalleye büyük önem veren bir medeniyetin üyesiyiz’.

Yine Tahran’a bir ziyareti sırasında Erdoğan; *‘İranlılarla çok verimli görüşmeler yaptık. İran’la ilişkilerimize her konuda büyük önem veriyoruz. İlişkilerimiz iç politikada iyi komşuluk prensipleri ve parazitsizlik ilkeleri üzerinde gelişmeye devam ediyor. İran hükümetiyle birçok siyasi ve ekonomik girişimde koordinasyon içinde hareket ediyoruz^{xxi}* demiştir. Benzer şekilde, Suriye Dışişleri Bakanı ile düzenlediği basın toplantısında Davutoğlu, Türkiye’nin İran’la olan bağlarının mükemmel olduğunu ve Ankara’nın Tahran’la ikili ilişkilerini genişletmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Başka bir toplantıda Ahmedinejad, *‘Tahran ve Ankara, işbirliğini ve istişarelerini güçlendirerek bölgesel ve uluslararası gelişmelerde önemli bir rol oynayabilir’* demiştir.

Söylemin merkezi rolü ile birlikte, izleyicilerin güvenikleştirme süreci çerçevesindeki belirleyici rolü üzerindeki vurgu, Türk halkının AKP politikalarına ve İran’a olan duruşunu hayati derecede önemli kılmaktadır. Bu nedenle, izleyicinin hükümetin güvenceye alma hareketlerine verdiği yanıtı analiz etmek gerekmektedir. Bunun için Türk vatandaşlarının Erdoğan dönemi dış politikaya bakış açılarını değerlendirme için yapılan çalışmalarda çoğunluğun dış politikanın çeşitlendirilmesini desteklediği tespit edilmiştir. Özellikle Irak Savaşı sonrası güvenlik alanında, Türkiye’nin İran ile işbirliğini desteklediklerini açıklamışlardır. Yine yapılan anket sonuçlarına göre, Türk katılımcılar İran’ın nükleer silah edinmesi konusunda en az endişelilerdi. Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile yakın işbirliği içinde hareket etmesi gerektiğini düşünüyorlar ve NATO ülkelerinin güvenlik için gerekli olduğuna inanların yüzdesi de azalmıştı. 2012 yılında, Türkiye yüzde 38 ile NATO’ya en düşük kamu desteğine sahip NATO üyesiydi.

İran’ı Türkiye’deki İslami köktendinci hareketlerle ilişkilendirmek de 2000’lerde sona erdi. Örneğin, Ulusal Görünüm Hareketini analiz eden bir makalede, İslamcı ülkelerle özel ilişkiler başlığı altında, İran’dan söz edilmezken, Libya ve Suudi Arabistan Türkiye’de İslami köktencilüğün kaynağı olarak gösterildi. En büyük ilerleme ekonomik alanda sağlandı. Türkiye İstatistik Kurumu’na göre, İran ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacmi, son on yılda yüzde 730 arttı. 2008 yılında İran Türkiye’nin en büyük yedinci ithalat ortağı ve on dokuzuncu ihracat ortağı oldu. Türkiye 2002’den önce doğal gaz ihtiyacının yüzde 4’ünden daha azını İran’dan satın alıyordu.^{xxii} Buna karşılık, AKP dönemindeki yeni sözleşmeler, İran ile Türkiye arasındaki genel doğal gaz ticaret hacmini istikrarlı bir şekilde artırdı. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’nun 2009 verilerine göre, Türkiye’nin doğal gaz tedarikçileri yüzde 56 ile Rusya, yüzde 15 ile İran olarak yayınlanmıştır. Türkiye’nin İran gazına olan bağımlılığının atması Türkiye’nin İran’la ilişkilerinin yoğunlaşmasının nedenlerin sayılabilir. İran doğal gazı hem Nabucco boru hattını doldurmaya yardımcı olmakta hem de Türkiye’nin Rus doğal gaz arzına olan bağımlılığını azaltmaktadır.

2008 yılında Ahmedinejad Türkiye’yi ziyaretinde ana tema iki ülkenin enerji, güvenlik, ulaştırma ve inşaat işleri konusunda daha geniş çaplı ikili işbirliği geliştirme istekleriydi ve iki lider de ikili ticareti 30 milyar dolara çıkarmayı kabul ettiklerini söyledi. Erdoğan; *‘Türk ve İranlı tüccarlar kardeş gibiler. Her iki ülkenin de yatırımcıları aynı ekonomik kaygıları ve gelecek beklentilerini paylaşıyor. Genel ticarete yükselen bir eğilim var. İkili ticaretin 10 milyar doların üzerine çıkmasından gerçekten çok memnunuz. Hacmi daha da arttırmak için politikacılar olarak engelleri kaldıracacağız, yatırımcılar en iyisini yapacaklardır. 30 milyar dolarlık bir ticaret hacmine ulaştığımızda, Türkiye ve İran çok ileri bir durumda olacak^{xxiii}* demiştir. 2000’li yıllarda Türkiye’ye İranlı turistlerin sayısında da bir artış yaşanmıştır. Bu artış, gelişmekte olan kültürel ilişkileri sürdürdüğü ve gösterdiği için önemlidir.

Ayrıca gergin Türk-İsrail ilişkileri, İranlı politika yapımcılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Mesela Erdoğan’ın Davos’taki patlamasıyla ilgili olarak, Ahmedinejad; *‘Türkiye Başbakanı’nın eylemi tüm Türk halkının, bölge uluslarının ve tüm dünyanın beklentilerini yansıtıyor. Takdir ediyoruz. Bu durumda nasıl davranması gerektiği konusunda tam olarak davrandı’* demiştir.

Çalışmada Türkiye ve İran arasında yumuşayan ilişkiler, güvensizleştirme süreci incelenmiş olsa da Türkiye’de zaman zaman İran’ın tehdit olarak algılandığı göz ardı edilmemelidir. İslami köktendincilikle ve Türkiye’de ki PKK terörü ile ilgili olduğu düşüncesi İran’ın tehdit olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bir yandan, güvensizleştirilen bir sorun hiçbir zaman tam olarak güvenceye alınamaz, çünkü tüm izleyicilerin bunu kabul etmeleri imkansızdır. Bu sebeple İran İslami rejimini Türkiye’nin laik rejimine ve kimliğine tehdit olarak algılayan bir kesim hala söz konusudur. Türkiye ve İran arasındaki derin ideolojik farklılığın etkisiyle İran’ın nükleer silah kapasitesi de Türkiye açısından ayrı bir tehdit unsurudur. Türkiye ve İran arasında yaklaşık 400 yıldır süregelen çatışmasız denge, nükleer silahlanma ile birlikte İran lehine bozulabilir ve Türkiye her an yanı başında böyle bir tehditle karşı karşıya kalabilir.^{xxiv}

Sonuç

Soğuk savaş sonrası bölgesel politikaların ön plana çıkması neticesinde Türkiye hassas jeopolitik konumu nedeniyle dış politikada hareket serbestisi kazanmak için güvensizleştirme söylemlerini yoğunlaştırmıştır. Çünkü güvensizleştirme dış politikada esneklik sağlamaktadır ve güvenlik gibi güçlü bir kavramın şekillendirilmesi ve halk desteğinin sağlanması Türkiye gibi uzun dönem güvensizleştirmeye maruz kalmış bir devlette ancak güvensizleştirme ile mümkün kılınabilir.

2002 AKP yönetimi ile beraber gelen eksen kayması sorunsalı, Türkiye’nin Orta Doğu’da İsrail ile zıt düşüp, İran’ı desteklemesi ile alevlenmiş fakat devamında Erdoğan’ın Libya krizinde tekrar Batı kampına katılması, nükleer sorunlarında destek verdiği İran’a yönelik füze kalkanını ülkesine kabul etmesi, Suriye’de Esad’ın en yakın destekçisiyken başlıca düşmanı haline gelmesi ile aslında bir eksen kayması olmadığını kanıtlamıştır. Hem uluslararası sistemde hem de iç politika da meydana gelen değişimlerin neticesinde dış politikada çeşitlilik ihtiyacı oluşmuş ve Türkiye, İran gibi bir komşusuyla dış politikasında yumuşama dönemine girmiştir. Doğalgaz ticareti ve yatırım projeleri ile enerji alanında oluşan işbirliği ve Irak’ın işgalinden sonra oluşan ortak tehdit algısı sonucu İran’ın PKK’ya verdiği desteği kesmesi ile ulusal çıkarların örtüşmesi ideolojik farklılıktan kaynaklı problemlerinde aşılmasını sağlamış ve hatta işbirliği ABD’nin İran üzerinde uyguladığı baskılardan bile etkilenmemiştir.

Bu çalışma da varılan sonuç; 2000’li yıllar öncesinde İslam devrimini ihraç etmesi ve Kürt ayrılıkçı grupları desteklemesi ihtimali ile güvensizleştirilen İran; 2000’li yıllarda Türkiye de iktidar dış politika değişikliği ile güvensizleştirilmiştir. Bu güvensizleştirme iç faktörlerde uzlaşma sürecine yardımcı olmuştur. Ama yumuşama dönemine giren Türkiye-İran ilişkilerinde İslami köktendincilik ve PKK ile ilişki düşüncesi İran’ın hala tehdit olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, 'Orta Doğu ile İlişkiler', Türk Dış Politikası

Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar, Baskın Oran (ed.), C.2,

İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2010.

- Barry Buzan, İnsanlar, Devletler ve Korku, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2015.
- Fahir Armaoğlu, Türk Dış Politikası Tarihi, Kronik Kitapevi, İstanbul, 2018.
- Faruk Sönmezoglu, Türk Dış Politikası Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- Joseph Nye, David Welch Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak İş Bankası

Yayınları 5. Basım, İstanbul, 2017.

- Nuri Yeşilyurt, 'Orta Doğu ile İlişkiler', Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından

Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar, Baskın Oran (ed.), C.3, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2013.

□ Altan Aktaş, "Güvenikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşümü". Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2011): 7-47

□ Ali Balcı ve Tuncay Kardeş, 'Türkiye'nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir 'Güvenikleştirme' Analizi', Ortadoğu Yıllığı, 2012.

□ Bülent Aras ve diğerleri, 'Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü', Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

□ Çağla Lüleci, From Securitization To Desecuritization: Decoding Turkish Foreign Policy Towards Iran, 2013, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

□ Nebi Miş, 'Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi', Akademik İncelemeler Dergisi 6 (2014): 345-381.

□ Süleyman Elik, "Türkiye-İran İlişkileri Tahlillerine Kuramsal ve Yöntemsel Bir Yaklaşım". Bilge Strateji 6 (2014): 15-28

□ <https://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasinda-stratejik-goz-i-2392120>

□ Erdoğan, Putin, Hamaney ve Netanyahu aynı masada buluşursa...', <https://t24.com.tr/haber/huffington-post-erdogan-putin-ve-hamaney-ile-netenyahuyu-hicivle-konusturdu,278561>

□ 'Geçmişten günümüze Türkiye-İran ilişkileri', <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuz-turkiye-iran-iliskileri>

□ Bülent Aras, 'Arabulucu Değil, Oyun Kurucu Dış Politika', 2010, <https://www.setav.org/arabulucu-degil-oyun-kurucu-dis-politika/>

□ 'Türk iş insanları, İran ile ticaret hacmini 30 milyar dolara çıkarmak istiyor', <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turk-is-insanlari-iran-ile-ticaret-hacmini-30-milyar-dolara-cikarmak-istiyor-441713.html>